

De l'ús de les ulleres en els països de la Confederació Catalano-Aragonesa en el segle XIV

Les notes que hem pogut aplegar, referint-se a l'ús de les ulleres durant el segle XIV en els països que formaven la Confederació Catalano-Aragonesa, són ben reduïdes en nombre; i es comprèn que així sigui, donada la limitació del tema, que sols s'ha de referir a un instrument d'ús molt individual i de valor reduït. Amb tot, si aquestes circumstàncies fan que amb dificultat hom les trobi consignades, inclús en els tan detallats comptes reials, per ésser segurament contingudes en les anotacions «e altres messions menudes», amb què sovint acaben les dites partides, en canvi, el fet d'ésser aleshores una novetat donava lloc que algunes vegades se'n fes referència en textos literaris i en escriptures de caràcter molt divers, en les quals accidentalment qualche volta, es fa constar que, gràcies a les ulleres, s'ha pogut llegir un document o signar una escriptura, etc. ... La dificultat està a hebre aquests documents les més de les vegades: el trobar-los és una casualitat; altres voltes és degut a la generositat d'investigadors que fortuïtament han recollit alguna dada i, facilitant-nos-la, anònimament col·laboren; col·laboració a la qual per experiència ens veiem inclinats la majoria dels que sentim alguna afició a les recerques per arxius.

En el «Llibre dels oficis» corresponent als anys 1356 a 1358,

que es conserva en l'Arxiu del Reial Patrimoni de Barcelona (Escripció de ració del Rei, Registre d'Albarans, N. 859), en el foli 16 (1), Mateu Mercer, conseller i camarlenc del senyor Rei Pere III de Catalunya (IV d'Aragó) dit el Cerimoniós, entre altres compres que ha fet per encàrrec de son mestre «en los meses de Noembre del any de la nativitat de nostre senyor M.CCCLV, de Daembre et de Janer del any deus scrit [1356]», consignà, en les ratlles 10 i 11, la compra d'ulleres en la forma següent: «ab. IIII. solidos que costaren unes ulleres de vidre»; i al final de la mateixa pàgina diu: «Item que dona a .I. hom que el senyor rey trames a Muntpesler per uyeres de vidra». I per cert que en aquesta partida no consigna la quantitat que li donà: aquesta es pot deduir restant del total consigna en aquest apartat la suma de les altres partides. Feta la dita operació, resulta que li donà uns 22 sous. La quantitat exacta no es pot obtenir, perquè una de les partides de sous no és llegible per estar el llibre deteriorat en aquest punt. Per més recerques que hem fet en l'Arxiu de la Corona d'Aragó, i en el del Reial Patrimoni de Barcelona, no hem trobat cap document on constessin les instruccions que es degueren donar a aquest home, ni el resultat de l'encàrrec que el portà a Montpeller.

Les dues anotacions a què hem fet referència sembla que són fetes essent el Rei a Perpinyà, segons es dedueix per la indicació que al final porta el document. El Rei llavors venia de Sardènia: arribà a Barcelona a mitjan Setembre (2); precipitadament sortí vers Perpinyà (3), on el portaven projectes matrimonials amb la casa de França; projectes que no arribaren a ésser realitat (4).

Les anotacions que, referint-se a les ulleres, hem transcrit anteriorment, de compra la primera i de comanda la segona, fetes l'any 1355, ens suggereixen algunes consideracions, que exposarem a continuació.

Crida primerament l'atenció la diferència ortogràfica amb què està escrita la paraula *ulleres* en cada una de les dues anotacions, malgrat figurar en una mateixa plana i ésser escrita per la mateixa mà, segons es pot deduir del caràcter de la lletra i el color de la tinta uniforme en tota la plana. En la primera anotació es llegeix *ulleres*, amb l'abreviatura de l'última *e*, resultant doncs ésser anotat tal com avui l'escrivim. En la segona anotació s'inserta *uyeres*, tal com es pronunciava i encara es pronuncia en la Catalunya oriental, exceptuant les ciutats de Barcelona, Vila-

franca, Igualada i tot el Rosselló (5). Això prova que el camarlenc del Rei, que és qui va fer l'anotació, no era del Rosselló, podent-se deduir també que, si en la primera inscripció posà ulleres, amb l'mullada, segurament fou perquè copiava directament de l'albarà que degué presentar el botiguer o mercer de Perpinyà a qui comprà les ulleres, mentre que en el segon anotament, com que no hi havia albarà d'on copiar, el camarlenc del Rei escrigué aquesta partida de memòria en la forma en què ell ho pronunciava.

En aquestes inscripcions de compres d'ulleres no s'hi fa constatar la destinació que tenien, com acostumaven a fer i es pot veure en les altres partides de l'anotació a què ens referim. No obstant, el que en faci l'adquisició el cambrer del monarca, i les consigní entre la «messió que ha feta en cambra del senyor Rey», ens permet rebutjar la idea que fossin per a fer un obsequi; car una de dues: o no figurarien en la partida de la «messió que ha feta en cambra del senyor Rey», o s'hi faria constar la circumstància que eren per a fer un present.

Ara bé: tot i admetent que eren les dites ulleres per al monarca, hem de rebutjar la idea que fossin per a son ús personal, car, tenint el Rei sols 36 anys en l'època a què ens referim, essent per consegüent exempt de presbícia, per a poder-li atribuir l'ús de les dites ulleres, tindríem d'admetre que el Rei era hipermetrope, i que amb elles corregia una presbícia avançada; idea que està en pugna amb els coneixements que nosaltres creiem que tenien, en aquella època, dels defectes visuals i de llur correcció diòptrica. De la mateixa manera, creiem poder descartar la idea que les pogués emprar com a ulleres conservatives per resguardar-se de la pols, del vent, etc., en els seus continuats viatges, cavalcant d'una ciutat a l'altra de sos dominis; car per a aquest fi les ulleres de l'època a què ens referim eren del tot inservibles per llur manca absoluta d'estabilitat.

Després del que havem exposat, pot preguntar-se si no eren les ulleres per a son ús, ni eren tampoc per a fer un obsequi, per què les adquiria el Rei. Qui estudiï la documentació referent a Pere III (6) veurà de seguida que ses aficions el portaven a assabentar-se dels coneixements científics, procurant fomentar-los amb son patronatge, i fins instal·lar-los en son palau (7). Essent això cert, hem de creure, amb fonament, que li interessaria aquesta aplicació de l'òptica, de fi tan utilitari i pràctic. Aquest interès no era sols per curiositat, car ja no eren una novetat, encara que escassament feia

quinze lustres que s'havien inventat: ja hem vist que estaven en venda en sos dominis.

Del document transcrit, creiem poder deduir que aquesta adquisició d'ulleres devia ésser pel desig d'establir comparació entre les unes i les altres, per deduir quines eren les millors. Això ens explicarà per què comprà les ulleres sense necessitar-les; per què envià un propi a Montpeller, amb encàrrec d'adquirir-ne unes altres, poc després de comprar les primeres; i el per què d'aquesta compra de seguida de sa arribada a Perpinyà, malgrat que, com hem dit, anava a la capital del Rosselló, preocupat per veritables assumptes d'estat. Aquestes presses indueixen a creure que el Rei estava freturós d'establir comparació entre les ulleres de Perpinyà, les de Montpeller i les que potser havia adquirit a Sardenya i potser a Barcelona, llocs dels quals hem vist que procedia. Aquest desig de conèixer les ulleres que es venien a Montpeller és molt comprensible si es considera que la dita ciutat era en aquell temps un empori de cultura, i que algun professor de l'escola de Medicina de Montpeller, en sos llibres, ja feia menció de les ulleres; essent aquests els primers tractats de medicina en què hom les cita com a medi de correcció de la presbícia.

Aquest polític i incansable monarca, sense distreure's de l'exercici del govern de la nació que sobre d'ell gravitava, i estant sempre atent i en contínua vigilància per la seguretat del seu tron, atinava en tot (8). Essent sos actes sempre dirigits a obtenir un resultat pràctic, hem de creure que aquest desig no era curiositat eixorca, sinó que devia obeir a un fi utilitari, com el de procurar una major perfecció en les ulleres que es produïen en sos dominis, o una complaença, segons que el resultat d'aquesta investigació fos satisfactori.

Aquesta perfecció, essent el sistema d'ulleres amb lleugera variant sempre el mateix, havia de referir-se principalment a les lentes, i depenia de la uniformitat amb què els ullerers o fabricants d'ulleres donaven la convexitat a les lentes i de lo ben polimentades que les deixaven; condicions no gaire fàcils d'obtenir, dada la imperfecció de l'utilatge amb què comptaven. Amb tot, no era aquesta la dificultat major: aquesta depenia sobretot de la claredat del vidre i de la uniformitat del material que el constituïa; i és sens dubte per això que tàcitament s'especifica que són de vidre les ulleres que compra a Perpinyà, i d'igual matèria les que encarrega a Montpeller.

Per fi, de la seca anotació «ab .III. solidos que costaren unes ulleres de vidre», encara es pot deduir, comparant el preu que pagà per certs objectes consignats en aquest mateix anotament, que les ulleres foren econòmiques; car veiem que de 4 panys amb sos forrellats i claus en pagà 12 sous 8 diners, per adobar-li la barba donà 5 sous al barber, per un martell de ferro pagà 4 sous, igual preu que pagà per les ulleres.

En segon lloc, cal fer remarcar que la paraula *vidre* estableix diferenciació, i fa pensar que ja coneixien les ulleres d'altres materials, com el cristall de roca i el berill; i, en efecte, ja veurem com aquesta creença es confirma en els documents que citarem després.

En el foli VII del «llibre appellat .XVII. de notaments comuns» del Mestre Racional (9) corresponent a l'any 1368, trobem que En Perico Desplà comprà «a ops del senyor Rey, de manament del dit Senyor en la ciutat de París los draps franceses, e les joyes siguents. Es asseber..... Item .V. parells de ulleres de vori ab lurs estoigs».

Per l'edat que tenia el monarca en aquesta època, i pel nombre d'ulleres que féu comprar, es pot deduir que aquestes anaven destinades a sa reial persona.

Aquesta compra és feta 12 anys després de l'abans referida, en època, per consegüent, en que la presbícia ja li dificultava la visió pròxima, car tenia 48 anys.

Que aquestes últimes ulleres anaven destinades a ús personal del monarca, ho indica també el nombre d'ulleres encarregades. Aquesta vegada no fa com l'anterior, que les comprà d'unies a unes i de diferents procedències, per comparar-les entre si. Aquesta vegada, com que les compra per a son ús personal i és lluny del botiguer a qui les encarrega, en necessita diverses per a fer-se ell mateix la rudimentària graduació de la vista, que consistia a posar-se successivament diverses ulleres de numeració diferent, escollint d'entre elles la que més bé li hi feia veure. Aquest sistema subjectiu de graduació binocular, malgrat els seus defectes, perdura fins al segle xviii.

Els documents anteriorment esmentats fan referència a les anotacions més antigues d'ulleres que hem trobat, fetes en llengua catalana. No obstant, no són elles les referències més antigues que amb l'òptica es relacionen. La més antiga figura en una carta escrita en llatí que el prior de Sant Vicens de Roda (Ribagorça),

Pons d'Aguilaniu, dirigeix al Rei Jaume II. La dita carta, que reproduïm, està fermada a Fonç a 3 idus d'octubre, malauradament sense indicació de l'any (10).

En la dita carta, després de la salutació apropiada a l'alta personalitat a qui va dirigida, diu: «Sigui notori a vostra reial i magnífica senyoria que per les presents vos remeto el trasllat, paraula per paraula, *en quant pot ésser llegit amb cristall i altres maneres* que he pogut usar, ja que en alguns punts es presenta deteriorat per l'antiguitat d'aquell privilegi de Montaragó etc.» *In quantum legi potest crystallo*», diu el document. La paraula *crystallo*, a l'ablatiu del singular, no pot referir-se a unes ulleres: tot lo més podrà admetre's que es referia a una ullera monocular; lo més probable és que es tractés d'un cristall d'augment, una lupa de cristall de roca, gràcies a la qual el prior Pons d'Aguilaniu va examinar l'antic i ja deteriorat pergami que contenia el privilegi de Montaragó, amb el fi de fer-ne una fidel transcripció, acatant els desigs del monarca.

En la mateixa carta, el Prior de Roda, diu que també ha examinat el document «et aliis modis» («i altres maneres»), sense especificar quines eren aquestes maneres. Sense por d'equivocar-nos, creiem poder afirmar que es tracta de l'anomenat *mirall d'augment*, o sía el mirall còncau, que s'emprava per a la lectura de documents, malgrat l'inconvenient que té, de donar la imatge invertida; inconvenient que, amb la pràctica constant, s'aminorava.

Aquesta carta, malgrat no tenir indicat l'any, per la dedicatòria que porta la capçalera *Inclicto ac illustrisimo domino Jacobo* i pel caràcter de la lletra, es dedueix que va dirigida al Rei Jaume II, i així l'hem trobada classificada. Jaume II, apel·lat *el Just*, regnà de 1291 a 1327. Volent fixar, o almenys delimitar, la data en què fou escrita, hem procurat indagar quelcom referent a la vida del prior Poncius de Aquile-nido (11).

Amb exactitud, no sabem l'època en què fou elegit prior de l'església de Roda, aquest frare de l'ordre de Sant Agustí: sols sabem que en un pergami sobre creació de censals, que es guarda a l'Arxiu Episcopal de la Catedral de Lleida (12), consta ésser Pons d'Aguilaniu, prior de Roda, a 5 de les Calendes d'Octubre de 1299. Tocant a l'època en què ho deixa d'ésser, el pare Villanueva (13), referint-se a l'episcopologi de Lleida, ens diu que en 1307 fou consagrat Bisbe de la dita diòcesi; i en un altre pergami, sobre permuta de finques a Roda, que es conserva en l'Arxiu Capitular de

Lleida (14), consta què, en efecte, a 6 de les Calendes de 1307 ja era prior. Pel que acabem de dir, devem creure que la dita carta fou expedida en el període que va de 1299 a 1307.

En el document citat, hem vist com, a part del mirall d'engrandiment, Pons d'Aguilaniu emprava la lupa de cristall de roca. Ara veurem com en aquesta mateixa època el monarca se servia de lupa feta amb material encara millor que el cristall de roca.

El cambrer del Rei venia obligat a donar compte, periòdicament, dels béns encomanats a la seva custòdia, presentant un inventari dels objectes que es trobaven en la cambra reial; i, amb les ordres de sortida del que faltava, justificava la diferència que hi havia.

En el llibre segon d'Albarans de Felip de Boyl, mestre racional, foli 87 girat, es troba un d'aquests inventaris, fets essent cambrer Arnau Messaquer (15).

Al principi de l'inventari a què ens referim, figura la partida següent: «Item .I. pera grossa encastada en lauto semblant de crestayl, que es appellada brillo e es en .I. stoig de cuyr». Si bé aquesta partida no és tan detallada com nosaltres voldriem, hem de convenir que, afortunadament, és de les més explícites que hi ha en aquest inventari; lo suficient explícita perquè, sense indicar l'ús que se'n feia, es pugui deduir a què estava destinada. En primer lloc, diu que aquesta *pera grossa*, sense ésser de cristall, se li assembla indubtablement per sa transparència; indica també que porta una muntura de llautó que la resguarda; i, per fi, per a preservar-la millor, està resguardada en un estoig de couro. Evidentment, amb lo dit es descriu una lupa. El document encara puntualitza, car fa constar el nom d'aquesta pedra i diu que es apel·lada *brillo*: *brillo* es el *beryllus* llatí, o sia el *berill*, tal com se'l denomina actualment en català. En òptica és conegut l'ús que es feia, en l'edat mitjana, de la varietat que hi ha de berill transparent; varietat molt estimada per lo rar que és trobar-la completament transparent i de dimensions regulars. A aquesta raresa s'hi ha d'afegir la consideració en què es tenien les diferents varietats de berill, per la propietat que se'ls atribuïa de conservar l'amor entre marit i muller, a part de la no menys prodigiosa que certs nigromàntics pretenien tenir, en l'edat mitjana, de poder predir l'esdevenidor mirant en els miralls fets amb berill, donant lloc que tal endevinament fos denominat *beril·lístic*.

Els documents de què hem fet relació, és cert que es refe-

reixen a monarques o a alguna elevada dignitat eclesiàstica; mes no per això s'ha de creure que les ulleres fossin de llur exclusiva competència; car, com veurem a continuació, en aquesta època les ulleres eran ja del domini públic, essent fins citades en obres literàries per aclarir conceptes.

Eximenis és un dels primers escriptors (per de moment el primer escriptor ibèric), que en llurs obres fan referència a les ulleres (16). Les cita en el *Llibre dels Àngels*, que veié la llum l'any 1392 (17).

El *Llibre dels Àngels* és un tractat de moral cristiana. En el capítol 38 (18) s'expliquen els mitjans de què es val l'esperit maligne per enganyar-nos. Referint-se al sentit de la vista, entre altres coses diu aquestes paraules; «quintament, fa de una cosa gran, que aparegua poch e per lo contrari, e açò fa dilatant e spesint lo mig per que la vaem, ço es l'aire, *axí com vaem per speriencia, que la cosa vista ab ulleres appar pus grossa*. E açò que vaem en l'aygua, appar mayor e menys drete, que ço que hom veu de fora, o al sol appar major a la posta que al mig jorn».

En aquesta frase *axí com vaem per speriencia que la cosa vista ab ulleres appar pus grossa*, les paraules *axí com vaem per speriencia*, donen a comprendre que en aquest reialme devia estar estès l'ús de les ulleres, o almenys la coneixença de llurs efectes.

En corroboració de ço que diem anteriorment, citarem l'inventari d'En Gomar de Santa Coloma de Queralt (19), que el senyor Moliné i Brases creu ésser de les darreries del segle XIV pel paper i el caràcter de l'escriptura.

En aquest inventari, hom hi menciona les ulleres diverses vegades en la forma següent:

«Item en la casa prop la grasa.

.....
Item unes uylleres ab son stotg.

Item en la cambra del dit deffunt foren trobades les robes següents:

.....
Item un stotg de uylleres ab II uyeres.»

Com sigui que l'examen de les ulleres citades en els inven-

taris, ha d'ésser tema d'una nota posterior, deixarem per a llavors llur estudi.

Dels altres objectes mencionats en aquest inventari, sembla que es pot deduir (diu el Sr. Moliné) que En Gomar degué ésser un petit llibreter de Santa Coloma de Queralt. Aquest inventari demostra com, en efecte, en el segle XIV les ulleres eren ja del domini públic en els estats que constituïen la gloriosa corona d'Aragó, fins al punt d'ésser usades inclús per gent de pocs cabals.

Amb el que hem referit fins aquí queda demostrat que en el segle XIV els mitjans amplificadors de la visió emprats en els països de la Confederació Catalano-Aragonesa eren, ultra el mirall d'engrandiment, les lupes i les ulleres; hem posat també de manifest com aquestes eren usades inclús per gent menestrala; i, per fi, hem procurat fer ressaltar que, com a material per a les lentes, no sols empraven el vidre, sinó que usaven el cristall de roca i fins el berill.

APÈNDIX DE NOTES I DOCUMENTS

(1) *(Anno a nativitate domini milésimo trecentésimo sexto.*

MATHEU MERÇER

Al honrat Micer Bernat Dolzinells etcetera fas vos saber que an Matheu Merçer Conceller et camerlenc del Senyor Rey ensemps abe Lop de Gurrea son deguts per rahon de la mession que ha feta en cambra del Senyor Rey en los meses de Noembre del any de la nativitat de Nostre Senyor M.CCC.LV de Daembre et de Janer del any de ius scrit. Es assaber que costa palla per als lits del senyor Rey .XLII. solidos. Item costaren de adobar .III. servidos dargent de la Cambra del dit senyor ab .VII. solidos que costaren .I. parell de guans de Servia que compra per al Senyor Rey .XVI. solidos. Item que costaren claus dencortinar, ab .IIII. solidos que costaren unes ulleres de vidra et ab .VIII. solidos .X. denarios que costa una cadira de fust per al dit senyor; XL. solidos .X. denarios. Item li es degut per .IIII. forellats .IIII. payns ab .IIII. claus que fou fer pera .IIII. portes de la orde dels preycadors Davinyo hon lo Senyor Rey posava ab .VII. solidos .IX. denarios que costa drap per ala dita cadira e ab .VII. solidos .VI. denarios unes bragues de lana que feu fer per al dit senyor .XXVII. solidos .III. denarios. Item que dona a .I. hom quel Senyor Rey trames a Muntpesler per uyeres de vidra ab .IIII. [solidos... denarios] que costaren de adobar .II. canalobres ab .XXII. [solidos que] cos-

taren mestres qui feren .I. portal en la [cambra] del dit senyor de la dita orde ab .XVII. solidos que costaren cordes per atrosar et stopa per ala cambra del senyor Rey .LXV. solidos .VIII. denarios. Item per .III. capsetes de vori que compra per ofarir lo dia de parici per al dit senyor ab .V. solidos que dona a .I. barber qui adoba la barba al senyor Rey et ab .VIII. solidos que costaren de apuntar .L. claus ab .IIII. solidos que costa .I. martell de ferra a obs de la cambra del dit senyor et ab .XI. solidos que costaren cordes primes per an-cortinar .XLVI. solidos. Item que costaren de adobar unes cortines de seda et veta de seda .XXVI. solidos. Item que dona a diverses homens qui puiaren cofins en la cambra del dit senyor .XVIII. solidos. Item que costaren .III. capells de sol de lana de Uiura per al senyor Rey .LIII. solidos. Item per algunes masions extraordinaries que ha fetes en los dits meses .LXVI. solidos .III. denarios les quals quantitats damunt dites son en suma segons que largament a dat comte per manut en .I. quaern de paper la qual ami a liurat et aquell e anfilat et Deus daquell ha feta fe. E per ell en Gil de Lisano de la cambra del dit senyor. Cuadraginta quincuaginta duo solidi et octo denarii barchinonensis. Scrit en Perpenya primo dia del mes de febrer. Anno a nativitate Domini M^oCCC^oL^o sexto.)

Arxiu del Reial Patrimoni.—Barcelona, Registre 859, foli 16. (Escrivania de Ració del Rei.—4.º—Registres d'Albarans, intitulats «Libres dels Oficis» Funcionari, Pere dcz Bosch.)

(2) En els registres de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, es constata, que el Rei era ja a Barcelona el 15 de setembre (Registre 1027, foli 95 g. Sardiniae).

(3) El 25 de setembre es comprova el seu pas per Sabadell. (Registre 966, foli 190, Officiorum) i el 12 de novembre se'l troba a Perpinyà (Registre 966, foli 190 g., Officiorum.)

(4) Aquesta precipitació amb què féu el viatge, el mateix rei l'explica en la primera de les instruccions que donà a Francesc de Perellons ambaixador que tramet al rei de França per tractar dels referits matrimonis. Diu així:

«Aquets son los capitols que en Ffrancesch de Perellons deu portar e e[r]guir ab lo Rey de ffrança les coses en aquells contingudes.

Primerament feta la salutacio acostumada diga al dit Rey de ffrança com lo senyor Rey depuys que vench de Cerdenya ha estat a Perpinyà, per ré-crear e per reposar, e no ha visitat los Reynes e terres sues encare la qual cosa li es molt necessaria, per moltes raons, les quals no cove expressar. Empro es voluntad sua, que ans que de Perpenya partescha, trametra la Infanta dona Johana filla sua en ffrança, per fer e complir lo matrimoni del comte Dangeu e de la dita Infanta segons que promes es, entrel dit Rey de ffrança, el senyor Rey, la qual Infanta lo dit senyor Rey ha feta venir en lo Castell de Perpinyà, e está aperpallada tota vegada que ardit haia feu. Perque ell lo prega que ell en aço vulla dar loch e cuytar los affers. E jassia quel dit Rey de ffrança per ses letres li haia fet saber quell nera aperpallat de ferho, e que sobre [aço] ell volia trametre missatgers per aço entraren lo dit senyor Rey si hi tramet lo dit en Ffrancesch per cuytar los dits afers, per la gran necesitat del dit senyor Rey que es de partir deci per visitar los Regnes e terres segons que dit es Rex P.»

(Segueixen les instruccions.) Arxiu de la Corona d'Aragó.—Secretorum Registre, 1293, fol. 36.

(5) *A. Grier*.—Contribució a una dialectologia Catalana. Extret del Butlletí de Dialectologia Catalana, Volums VIII i IX, any 1921, p. 26.

(6) Una part d'aquesta documentació s'ha publicat ja.

Josep Coroleu.—«Documents Històrics Catalans del segle xiv. Col·lecció de cartes familiars corresponents als regnats de Pere del punyalet i de Joan I.» Jocs florals de Barcelona 1888.

A. Rubió i Lluch.—«Documents per l'història de la Cultura Catalana Mig-èval.»

Barcelona 1908. (Institut d'Estudis Catalans.)

(7) Que Pere III era amant de tot ço que significava progrés, ho prova el que procurés conèixer lo científic del seu temps, prodigant-li el seu patronatge.

En 1362, per iniciativa seva, convoca a Barcelona els millors matemàtics de son temps, redactant-se en aquesta conferència uns canons astronòmics, una còpia dels quals, amb lletra del segle xv, es guarda en la Biblioteca Nacional de París, amb el N.º 10263, folis del 53 al 63 g. En aquest còdex consta també que el Rei manà construir grans instruments geomètrics, cercles armilars, quadrants, i una esfera de 7 pams de diàmetre, en la qual es pintaren els signes del Zodíac, i les altres figures astronòmiques d'acord amb els canons establerts en les sessions que els dits matemàtics i astrònoms portaren a cap en la mencionada reunió. Els documents que es refereixen a la construcció d'aquesta esfera i sa instal·lació en el palau reial, s'han publicat ja per En Rubió i Lluch (obra citada).

És gràcies a aquest afany de Pere III per conèixer els progressos de l'època, que pogué sorprendre amb l'artilleria al Rei de Castella quan pretingué, en 1359, posar setge a la ciutat de Barcelona. En els documents que transcrivim, es veu (*a*) com feia la compra de les peces d'artilleria directa-

(*a*)—(any 1358). Gil de Liçano de la cambra, e armer del Senyor Rey. Item appar per lo dit compte ço es en la .LXIII. en carta que per lo dit Tresorer foren pagats al dit en Gil de Liçano M. CCCC III. solidos .II. denarios Jaccensis Et .CCCLXX. solidos.—VI denarios barchinonenssis ab albara de scriva de Racio de casa del senyor Rey escrit en Carenyena .XIII. dies del mes dagost del any M. CCCLVII. per raho de les coses davall escrites que de manament del dit senyor havia comprades en la ciutat de Saragoça en lo mes de martz ladonchs prop passat per raho de la guerra de Castella. Es assaber per .X. mil espinachs de ferre que compra de Mahoma Raffachon moro de Saragoça a raho de .XCVI. solidos VIII denarios Jaccensis lo miller. DCCCCLXVI. solidos .VIII. denarios. Item per .L. fanars de ferre de Juceff Raffachon moro de Saragoça que trames al Comte de Trestamaro al loch de Borja. Item per .III. ballestes de tro ab .XVIII. trets o, pilotes de plom e de ferre e polvores a ops de tirar.

E axi amemor es lin fet lo present notament per ço com restituir apoches daquelles a qui a liurades les dites coses. E apres sian aquelles fet notament.

Arxiu del Reial Patrimoni—Barcelona—Registre 782—Foli CXXXVIII g.
(Maestre Racional.—Notaments comuns.—Funcionari Berenguer de Codinachs.)

Arnau Lobregat ciutada de Valencia comit de la galea sotil appellada Sent Vicenç.

Item appar per lo dit compte que per lo dit en Berenguer Simon foren

ment als moros, posseïdors d'aquestes armes. És en aquesta ocasió que s'establí l'ús de l'artilleria a Europa.

Tenint format aquest concepte del Cerimoniós, se'ns feia difícil creure que en ses embarcacions no s'emprés la brúixola, segons donen a entendre els que de la marina catalana s'han ocupat. (*Capmany*.—Memorias, etc. Volum III. Capítol IV, pàgines 71 a 75, *Francisco Borafull*.—Memorias de la R. Academia de Buenas Letras, Barcelona N.º 96, pàgina 44 i 45.) A continuació veurem (b) com, en temps del Cerimoniós, els mariners de les naus

donades e liurades al dit A. Lobregat a ops e performiment de la dita galea sotil appellada Sent Vicenç la cual es estada armada en Valencia ensemps ab una altra galea grossa appellada santa Maria en lo mes de setembre del any de la nativitat de nostre senyor .M. CCCLXXVI. les coses dius scrites. Primerament un artimo de .XXVIII. versses. Item un lop de .XXV. versos. Item .II. es grotils a obs de les dites veles que pesaren .LXXXIX. lliures. Item .VI. canes de canamas nou. Item .VI. canes de coto nou. Item .III. lliures de fil de veles. Item .III. lliures de fil dempalomar. Item .III. es dotzenes dagulles de fil de veles. Item .I. dotzena dagulles dempalomar. Item .D. aguts de plomades. Item .D. escoparols de coment. Item .D. claus nous de fust. Item .C. stalvis nous de fust. Item .XXIII. dotzenes de puntapeus. Item .II. es estores despart a obs del payol. Item una peça dentena dartimo. *Item una ballesa de ferra appellada de tro qui tira pedra de .XVIII. lliures. Item XIII lliures de polvores a obs de la dita ballesa. Item .XV. taps de fust a obs de la dita ballesa. Item un siti de fust a ops de la dita ballesa. Item X pedres rodones obs de la dita ballesa. .X. Rems nous. Item .I. pich de ferra a obs de picar pedres.* Les quals coses damun dites lo dit Arnau Lobregat atorga haver haudes et reebudes del dit en Berenguer Simon ops de forniment de la dita galea. E auí apocha closa per en Berenguer A. notari a .IIII. del mes de setembre del any .MCCCLXXVI. cobrada en .CLXVI. cartes del dit compte. E axi amemoria es ne fet aci lo present notament *ut supra*.

Arxiu del Reial Patrimoni—Barcelona—Registre 787—Foli CCCLXII.
(Maestre Racional.—Notaments comuns.—Funcionari, Berenguer de Relat.)

(b)—1354). Jacme Valls patro del panfil dels Castellans et habitants de Valencia. Item appart per lo dit compte ço es .MCCV. cartes del dit libre major quel dit Narnau Portell feu carregar en lo dit panfil en la plaja del Grau de la mar de la ciutat de Valencia, les vitualles e forniments deius scrits les quals lo dit Jacme Vall ab apocha en la dita carta cobrada otorga hauer reebudes et aquelles promes fer portar a la Isla de Sardenya et liurarles al Senyor Rey o aquí ell volgues. Es a assaber .XIII. botes demena buydes. Item .II. rests despart de .XXVIII. cames. Item .I.ª. espercina et bragues de canem a obs del dit panfil que pesaren .III. quintars, .III. arrobes .XXVIII. lliures. Item .I. timo nou ab ça carrega de ferro. Item .VIII. libants despart. Item .I.ª. palomera a obs de grupials. Item .I.ª. managa de cuyr nova. Item .V. estores despart. Item .I.ª. dotzena de cabasses grans de palma. Item .III. quintars destopa de Calafats. Item .XIII. quintars de pega. Item .II. Gumenes de canem qui pesaren .X. quintars. Item .XV. lliures daguts taulars. Item .XII. lliures daguts de .XXX. en la lliura. Item .M. Escoperols. Item .CCC. aguts de .III. dits. Item XVI alnes de canamas. Item .IIII. barrils. Item .IIII. caus. Item .I. embut de cuyr de omplir botes. *Item una carta de navagnar ab buxola et ab una pedra de caramida.* Item .I. escarpre. Item una dotzena de cordes redones. Item .IX. remes pera la bancha den Panescalem. Item .II. dotzenes de palmenys a obs

catalanes no sols feien ús de la brúixola, sinó que veurem també com les brúixoles que s'empraven eren de fabricació nacional.

(8) Per evidenciar-ho exposarem dos fets: un de caràcter familiar i un altre de caràcter social. Per al seu fill i primogènit el futur rei, Joan I, amb el fi d'educar-li l'oïda, ja en sa infantesa, adscriu a son servei joglars d'instruments diferents, segons l'edat.

Quan tot just tenia mig any, és un sonador de llaüt qui amb sa fina i dolça melodia li reposa l'esperit (a). El llaüt, molt en voga en aquella època,

destrops. Item .I. ferres de cuynar. Item .II. lantes de vidre. Item una arxar et miga doli. Item .II. lanternes. Item .III. dotzenes dagulles dampalomar et de veles. Item .II. pales. Item .III. olles a obs pega. Item una arxar de candeles de seu. Item .XXV. tronylles despart. Item .XIII. lliures de costures de canem. Item una anchora. Item pan bescuyt a obs dels marines castellans del dit panfil et dalguns conestables e ballesters qui anaren en lo dit panfil CXLV. quintars. Item .III. talles de .I. ull. Item .III. talles de .II. ulls. E axi lo dit patro deu mostrar a qui ha liurades per part de la cort les dessus dites vidualles e ffornements dessus dits. E a memoria es lin açi fet lo present notament.

Arxiu del Reial Patrimoni—Barcelona—Registre 783, foli CCIII. (Maestre Racional.—Notaments comuns. Funcionari, Berenguer de Codinachs.)

Infans Johannes eccetera, dilecto et fidelibus Gerenti vites nostras in Civitate et regno Maiorice necnon vicario et baiulo Civitatis ipsius at aliis quibus libet officialibus et commissariis Regiis side nostris presentibus et futuris et locatè officialium eorundem salutem et dilectionem qui a percepimus testimonio fidedigno quod Jaffudamus Cresques Judeus domesticus noster filius Cresques Abram Judi dicte Civitatis domesticus nostrø ac *magistri mapamundorum et buxolarum* unam habet uxorem vocatam dolca exqua licet quinquennio habitaverit insimul prolem aliquam nequivit suscipere vobis et cuilibet vestrum mandamus firmiter et districte quatenus casu quo idem Jaffudam aliam ducat uxorem nullam penam ab eo vel bonis suis propterea exhibitis sive levetis vel faciatis exhibi seu levare nos enim omnem penam civilem et criminalem et aliam quam libet per ipsum Jaffudantus ex hac causa quomodo libet incurrendam sibi de certa scientia nostra tenore presentis *generose remittimus* et etiam relaxamus injurgentes nichilominus vobis et vestrum cuilibet quod per eandem remissionem ipsam memorato Jaffudano et bonis suis teneatis perpetuo ac servetis et contra non veniatis aliqua racione Datum barchinone sub sigillo nostro secreto. XV die Julii anno a Nativitate Domini millesimo CCC^o.LXXX° primo. primogenitus.

Dominus dux mandavit michi P. de Tárrega.

Arxiu de la Corona d'Aragó.—Sigili Secreti Infant, Joan Lloctinent de Pere III. Registre, 1664. Foli 32 g.

(a) (Prima die mensis Septembre anno anativitate Domini Millesimo CCC^oL^o primo.

Item done an Pellino de Catapan Juglar de laut de casa del senyor infant ab albara de scriva deracio los quals li eran deguts per quitacio sua de .I.^{na} bestia. Es a saber del XXV. en dia del mes de Juny prop passat tro per tot lo darrer dia del mes de Agost apres seguent que son .II. meses .VI. dies que a raho de .III. solidos per cascun dia ffan CXCVIII solidos barchinonensis. Dels quals li foren abatuts per les rahons en lo dit albara contengudes .XXXII. solidos .VIII. denarios. E axi son .CLXV. solidos .III. denarios bar-

era, sens dubte, l'instrument més a propòsit per a recrear un infant de tan pocs mesos, ja que a la dolçor dels seus sons reunia qualitats especials per a acompanyar la veu.

A l'edat de dos anys i mig, són joglars de cornamusa els que té l'infant a son servei (a). Quan «no era sa», o en convalescència, és el joglar de llaüt qui té el privilegi de tocar davant l'infant (b).

Anant de viatge, els joglars l'acompanyaven. En un viatge que féu en 1352 d'Osca a Saragossa tenint 20 mesos, és un sonador de viola qui amb sa música el distreu durant el camí (c). Que l'infant devia aficionar-se a la música, ho indica que, entre les joguines que tenia a l'edat de 4 anys, hi ha una cornamusa, «que li feu guarnir de vellut vert, ab senyals Reyals, e ab .II. timbres de fil dor, et dargent» (d).

chinonensis. (Pelegri de Catapan, era joglar de la reina Eleonor de Sicilia. Ar. R. P. Registre 780, foli 11 g.)

Arxiu del Reial Patrimoni. Barcelona. Registre 565, foli XL g. (Dispenseria dels Infants d'Aragó. Funcionari Bernat Margarit.)

Prima die Mensis Julii anno predicto (1352).

VII (a) Item done an Johan de Masco joglar de cornamusa de casa del senyor infant, los quals li eran deguts ab albara de scriva de racio per quitacio sua de .I.^{na} bestia. Es a saber del .xv.^{en} dia del mes de Abril prop passat tro per tot lo derrer dia del mes de Maig apres seguent que son .I. mes .XV. dies ffan .XCIX. solidos barchinonensis.

Item done en Pere Segur joglar de cornamusa de casa del dit senyor Infant, los quals li eran deguts ab albara de scriva de racio per quitacio sua de .I.^{na} bestia. Es a saber .XVII.^{en} dia del mes de Abril prop passat tro per tot lo derrer dia del mes de Maig apres seguent que son .I. mes .XV. dies ffan LXV solidos barchinonensis.

Arxiu del Reial Patrimoni. Barcelona. Registre 566, foli XXXIII g. (Dispenseria dels Infants d'Aragó. Funcionari, Bernat Margarit.)

VIII (b) Prima die Madii anno anativitate Domini m^oCCC^oL^o tercio ab XXXV solidos que done an Jacme Salandi Juglar de lahut que tochava devant lo senyor infant com no era sa.

Arxiu del Reial Patrimoni. Barcelona. Registre 566, foli LXXII g. (Dispenseria dels Infants d'Aragó. Funcionari, Bernat Margarit.)

IX (c) Prima die Mensis Augusti anno predicto (1352).

Item done an Juseff Axmil Juheu de Borja ab albara de scriva de racio, los quals lo senyor infant li mana donar, graciosament, per ço com li tochova devant .I. strument de ploma apellat viola anant per lo camí de la ciutat d'Oscha tro a Saragoça .XX. solidos Jaccensis.

Arxiu del Reial Patrimoni. Barcelona. Registre 566, foli XXXIX g. (Dispenseria dels Infants d'Aragó. Funcionari, Bernat Margarit.)

X (d) Prima die Martii anno a nativitate Domini Millesimo CCC^oL^o Quarto. Item done an Domingo Mulet seller de barchelona per .I.^a cornamusa del senyor infant que li feu guarnir de vellut vert ab senyals Reyals e ab .II. Timbres de fil dort et dargent .CLXXXI. solidos barchinonensis.

Arxiu del Reial Patrimoni. Barcelona. Registre 567, foli LXII. (Dispenseria dels Infants d'Aragó. Funcionari, Bernat Margarit.)

L'anotació següent evidencia com el cerimoniós monarca no descuidava els assumptes de caràcter social. (Vègi's Pi Arimon. «Barcelona Antigua y Moderna.» Volum I, pàgina 524.)

Romeu de Busquets, Ffrancech Esquerit ciutadans de barchelona.

Item appar per la apocha feta e aclosa per en Ffrancech dez Puig notari .XV. die mensis Decembris anno a nativitate Domini .M^oCCC^oLVIII^o. cobrada en .CXLV. cartes del dit compte .XIXe del dit Tresorer Que per lo dit Tresorer foren donats per manament del senyor Rey a ell fet ab letra sua la tenor de la qual es incerta en la dita apocha als dessus dits Romeu de Busquets e Ffrancesch Esquerit en paga prorata daquells .M. solidos barchinonensis quel dit senyor ab la dita letra lus mana donar convertidors per ells en la obra de .I. monestir ques devia construir en la Ciutat de barchelona sots invocacio de Sancta Maria Magdalena en lo qual devien estar les *fembres peccadrius com tsquessen de peccat*. .D. solidos barchinonensis. E com la construccio del dit monestir nos sia feta ne partida de aquel ne a ades sen faça nes per so es, assi fet lo present notament als dessus dits que pus que de la dita obra nos fa res que tornen la dita quantitat a la cort del senyor Rey.

Arxiu del Reial Patrimoni. Barcelona. Registre 782, foli CCCXXV.
(Maestre racional. Notaments comuns. Funcionari, Berenguer de Codinachs.)

Un cop Rei, demostrà com sabé conservar i millorar, com li pertocava, aquella inclinació a les belles arts que des de l'edat més tendra procurá emmotllar-li el seu pare. Això valgué al rei Joan el títol de «amador de la gentilesa», amb què la posteritat el qualifica.

(9) Ffrancesc de Perellons camerlenc del Senyor Rey.

Item appar per .I. albara den P. de Margens escriva de Racio de la casa del dit senyor, scrit en barchelona a .II. dies de Setembre del any de la nativitat de nostre senyor M.CCC.LXVIII. cobrat en la VII.^a carta del dit compte en 1.^a data de .LXXXIX. francs et mig e .I. quart dor, que per lo dit en Perico Dezpla foren comprats, a ops del senyor Rey, de manament del dit senyor, en la ciutat de Paris los draps franceses, e les joyes sigüents. Es assaber: .I. drap frances de la istoria del Rey artus, lo qual es de lonc de .IIII. alnes. Item .I. altre drap frances de la istoria de Sent Jordi. Item .I. altre drap de la istoria del castell del Deu damor. Item .VIII. barretes de grená. Item .IIII. botzines. Item .IIII. capells de sol, folrats de sendat ab obres de sanastre. Item .IIII. quadrants ab lurs stoigs. Item .II. tinters loncs ab tots lurs guarniments. Item .I. basalart ab manec de cedron. Item .IIII. parells desperons daurats. Item .V. parells de ulleres de vori, ab lurs estoigs et .IIII. dagues ab los manecs negres, los quals draps et altres joyes dessus dites, segons que en lo dit albara se conte lo dit en Ffrancesc de Perellos otorga hauer haudes et reebudes. E axi a memoria, es lin fet, lo present notament quen reta copte et raho a la cort.

Arxiu del reial Patrimoni. Barcelona. Registre 786, foli VII. (Maestre Racional. Funcionari, Berenguer de Cardinachs.)

(10) (Inclito ac illustrissimo domino Jacobo Dei gratia regi, etcétera ...

Inclito ac illustrissimo domino quam plurimum metuendo ac serenissimo domino Jacobo Dei gratia Regi Aragonum Valentie Sardinie et Corsice, Comitique Barchinone ac Sancte Romane ecclesie vexillario ammiranto et capitaneo generali: Poncius de Aquileno prior rotensis ecclesie eius humilis clericus et devotus se ipsum eum promptitudine famulandi et manu oscula genuflexo. Vestre regie ac dominationi magnifice presentibus patefiat me vobis mitere transsumptum de verbo ad verbum in quantum legi potest cristallo et aliis modis quibus potui cum sit in aliquibus locis vetustate deletum illius privilegii Montis Aragonum si privilegium decem debeat de quo transsumptum a me per vestras litteras demandaris in ipso siquidem nulla bulla existit nec quod sit transsumptum nulla habetur mentio in eodem prout in ipsius tenore de quo nec litera in quantum legi potest nec signum vel aliquid aliud deficit poteritis intueri verum eum jam dictum privilegium si privilegii nomen mereatur habere pro loco Montis-Aragonum facere videatur. Ea propter vestre celsitudinis regie duco humiliter supplicandum quatenus si habueritis ipsum necessarium vel alias volueritis transsumptum manu publica factum videre dignetur vestra magestas Regia quid me oporteat facere in predictis nam paratus sum facere que salva et honesta potero conscientia ita quod indampnum vel lesionem rotensis ecclesie vel alicuius alterius non valeat redundare que exelso dominationi vestre placierint me ffactorum dignemine precipere et man-

(Inclit i il-lustrissim Senyor Jaume per la gràcia de Déu rei, etcétera ...

A l'Inclit i il-lustrissim Senyor, al molt digne de respecte i serenissim Senyor Jaume, per la gràcia de Déu Rei d'Aragó, de València, de Sardenya, de Còrsega, i Comte de Barcelona, i de la Sancta Romana Església abanderat, almirall i Capità general: Pons d'Aguilaniu, prior de l'església de Roda, son humil i devot clergue, amb prestesa al vostre servei, besant les vostres mans agenollat.

Sigui notori a vostra reial i magnífica senyoria que per les presents vos remeto el trasllat, paraula per paraula, en quant pot ésser llegit amb cristall i altres maneres que he pogut usar, ja que en alguns punts es presenta deteriorat pe l'antiguitat, d'aquell privilegi de Montaragó, si privilegi s'ha de denominar, del qual m'haveu demanat el dit trasllat, mitjançant les vostres lletres, en el qual no hi ha cap bolla, ni s'hi fa constar que sigui trasllat segons el tenor del mateix, en el qual no hi falta lletra, en quant aquell pot ésser llegit, ni signe, ni cap altra cosa. Podreu veure, no obstant, com el ja mencionat privilegi, si és que mereix el dit nom de privilegi, sembla parlar en favor de Montaragó. Per lo mateix, a vostra reial Altesa crec humilment haver de pregar que si tenia necessitat d'ell, o, per qualsevol motiu, volgués un trasllat fet per mà de Notari, es digni veure, la vostra reial majestat, ço que convé que jo faci en aquestes coses, per tal com estic disposat a realitzar, salvant neta la consciència, això és, posat que no pugui derivar dany ni lesió a l'església de Roda, o a altra qualsevol, ço que a la vostra excel-

dare. Data in Ffontibus .III.º idus
Octobris.

sa senyoria plagui que jo degui fer.
Dada en Fonç el dia 3 dels idus
d'Octubre.

Arxiu de la Corona d'Aragó. Cartes del Reinat de Jaume II, mes d'Octubre, sense any. Caixa 67. N.º 12851.

(11) O sia, en català, Pons d'Aguilaniu; denominació que prengué per ésser procedent del poble d'Aguilaniu. El nom d'aquest poble era, amb justesa, deduït de sa posició geogràfica. Modernament s'ha transformat en el de Aguilaniu. En els llibres de la dècima, del Bisbat de Lleida, de l'any 1308, corresponent, per consegüent, a l'època de la carta que ens ocupa, es troba consignat aquest poble en la forma següent: «Abbas ecclesie. Daguilaniu taxavit valere .LX. solidos. (Solvit.)»

Arxiu del Reial Patrimoni. Barcelona. Registre 1764, foli [28 girat], ratlla 19.

(12) Armari P, carpeta de pergamins. Per haver-n'hi pocs estan sense numerar.

(13) «Viaje literario a las Iglesias de España.» Tomo XVI. «Viaje a Lérida.» Pàgina 156.

(14) Secció de Roda, carpeta 144-145, n.º 54. Aquestes dades de l'arxiu de Lleida han sigut facilitades per Mossèn Joan Bibiloni, secretari de cambra del bisbat Ilerdenc.

(15) Malauradament, aquest llibre es va perdre abans de fer-se els actuals inventaris dels volums que hi ha a l'Arxiu del Reial Patrimoni de Barcelona. L'inventari que ens ocupa havia sigut publicat per En Francesc Martorell i Trabal amb el títol «Inventari dels béns de la cambra Reial en temps de Jaume II» (1323).

«Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans» dels anys 1911 i 1912.

(16) Diccionari Aguiló, «Ulleres.»

(17) Foli 88 girat, segona columna, de l'edició estampada a Barcelona, l'any 1494.

(18) «Com lo dimoni pot enganar nostres senys de fora per moltes vies.»

(19) Publicat per E. Moliné i Brasés. Impremta de Jaume Vives. Carrer de Muntaner, 22. Barcelona. 1913.

Josep M.ª Simon de Guilleuma.

Oftalmòleg.—Barcelona.